

GYULAI PÁL
EMLÉKIRAT [BÁTHORI] ISTVÁN KIRÁLYNAK
AZ OROSZOK NAGYFEJEDELME ELLEN
1580-BAN VISELT HÁBORÚJÁRÓL

A király, miután előre gondoskodott élelemről, lövő és minden hadi eszközökről, előre küldvén hajóit, bár országa távolabbi részeiből csapatjai még nem gyültek volt össze, mindazáltal gondolván, hogy elkészültségének hírére gyorsan fogják követni, június 16-án Vilnából elindul és innen 50,000 lépésre megáll. Azután úgy intézvéen útját, hogy ötet lassanhaladásában mind a lovasság, mind a gyalogság mindenfelől követhesse, július 27. Vitebskbe érkezik. E város Vilnától négyszázezer lépésre van, két várral, a hely fekvésével, a mellette haladó hajókázható Dwina folyóval igen megerősítve.

Ekkor a király seregeit számbavéven, haditanács elibe terjeszti, hogy mely vidékre fogja vezetni seregét és az ellenséges föld mely részem kezdi meg a háborut. Két igen nagy és népes város: Smolensk és Velikie Luki volt működése közép-pontjában, melyek közül ez utolsó a Lovat folyó mellett, amaz a Boristhenes [Dnyeper] mellett feküdt. De minthogy az ut Smolenskhez pusztá helyeken át vezetett és a vidéket a mieink gyakori kiütéseik által tüzzel-vassal elpusztították s a határszél-től is távol feküdt, attól tartott, hogyha serege erejét odafordítja, a rossz közlekedés és az eleséghiány miatt bajba jut s az ellenségnek megnyílik az ut Litvánia megtámadására. S ha Smolenskbe menne is, úgy látszott, hogy az ellenség nem lesz távol tartható Livoniától [Livland], holott pedig ép az volt a célja e hadi vállalatnak. Az sem volt remélhető, hogy a muszka azon városért, mely az ő országától távol a Boristhenes mellett feküdt, erejét kockáztatni fogja.

Ezek figyelmes megfontolása után arra határozta magát, hogy Velikie Lukiba vonul, ahová bár erdős helyeken vezetett

az ut, mégis, minthogy a vidéket pusztítás nem érte s a Dwina és Uswiat folyókon a hadi és élelmi szerek kényelmesen szállíthatóak, úgy látszott, hogy itt a seregvezetésben kisebb akadály, nehézség fog előfordulni. Ezek mellett Velikie Luki annyira közel van Livóniához, hogy ha azon várost a király hatalmába keríti: mind eleséget nyerhet Livóniából, mind az utat elzárja Muszkaországból Livóniába, mind végre nagy tartományától fosztja meg az ellenséget. Végre szeme előtt lebegett a királynak az a lehetőség is, hogy ha elvesztvén a béke reményét, látná a muszka azon város megtámadását, mely mindig az ő hatalma alatt volt és mindenféle erős őrsége van, az övéinek segélyére jönne s így valami alkalom nyílnék nyílt harcban megmérkőzni, amire nagyon vágyott a király. Ehhez járult, hogy Velikie Luki körül az egész tartomány földje termékenységgel s minden egyéb dolgok bőségével dusabb lévén a többiek felett, emberei és barmai táplálására könnyebben szerezhet eleséget. Pskowig a föld mindenütt mivélve, sík mezőkkel, népes községekkel rakva, lakva ha a király hatalmába kerül, nagy előnyt és hasznot nyújthat őrségben hagyott katonáinak.

Velikie Lukiba akarván menni, két vár állott előtte, kemény muszka őrséggel megrakva: Wieliz a Dwina folyó innenső partján és Uswiat, hasonló folyó mellett. E két vár bevételét, hogy háta megett ellenség ne maradjon, elhatározta; seregét kétrészre osztja és Zamoyski Jánost, az ország kancellárját hétezerrel előre küldi Wieliz megvételére. Ő maga a negyedik táborral Suraz városhoz megy. Itt két igen fontos okból négy napig megállott. Először, hogy a Dwina folyón hidat verjen a sereg átszállítására és másodsor, hogy ezen késedelem által időt nyerjen megtudni, mit csinált Zamoyski Wieliznél, mely 40 ezer lépésre volt Suraztól. Amaz pedig darabos utakon vezetvén csapatait Wielizbe, mihelyt a sűrű erdőn áthatolt, meg szemlélvén a hely fekvését, három oldalról körülsáncolja, földvédeket hányat, ágyuit legnagyobb gyorsasággal a várra irányoztatja. Mert ahol a Dwinát érintette, nem volt bekeríthető. Az ostromszerek működésbe hozatván, midőn a wieliziek látták, hogy falikat döngetik s a mieink bámulatos bátorsággal visznek üszköket, fáklyákat a falakra: a várost bántatlanság kikötése mellett feladják. A király ezt megtudván, míg a hidat csinálják, meghitt embereivel Wieliz megtekintésére rándult.

Wieliz elfoglalása után a muszka levelet küld neki, melyben szerényen és alázatosan (a min legtöbbben csodálkoztak)

jelenti, hogy ő már mind a maga, mind az elődei szokása ellenére követet küldött hozzá, kinek a béke kívánalmaihoz és méltányos föltételekhez illő utasításokat adott ugyan, de mivel nem tudja tisztán, hogy a király tőle mit követel, attól tart, hogy nem leend megelégedve azokkal, amiket követje az ő nevében ajánl: kéri tehát, hogy a király vagy levél által a lehető leggyorsabban jelezze követeléseit, vagy annak teljesítését bizza az ő követére. Továbbá, hogy mielőtt a követet kihallgatná, seregét tartsa a maga hatáiraiban s ne engedje, hogy az ő hatalmában lévő tartományokra kiüssenek. Végre ne kívánjon keresztény vért ontani s ne idegenkedjék az ajánlott békétől, megemlékezvén amaz üdvös intésről, hol az isteni próféta így szól: «Most azért ti királyok legyetek eszesek, ti földnek birái, kormányzói tanuljatok.» A második zsoltár e végsorait levelébe szőtte.

A király elolvastván a levelet, nem tágit, terve kivitelét folytatja s miután a Dwinán elkészült a három hid, összes seregét átszállítja a tulsó partra s ott tábort üt. Következő nap más levél jön a muszkától, sokkal alázatosabban írva mint az előbbi. Tartalma ez volt: a követ, bárhová parancsolja a király, kész menni; várja meg tehát, míg a nagy utat megteszi s ne gondolja, hogy a három napi késedelem, míg a követet várja, nagy kárára lesz ügyének.

A szokott gyorsasággal felhagyni nem akaró királyt késleltette az utak nehézsége, az erdős, alig járható helyek, a fák össze-vissza nőtt ágai mintegy folytonos határgyepü akadályozván. Emellett a sok tó és a mocsáros talaj miatt, mely lovak, emberek nyomai, lábai alatt sülyedett, a litván csapatok nagy erőfeszítéssel hatoltak előre és a katonák lármáztak a király seregében, hogy a litvánok elől lassan mennek, későre készítik az utat, meg hogy a pusztá földön kívül semmit sem hagynak a hátulmenőknek. A király tehát a testőrgyalogságból kiválaszt 300 magyart s előre küldi, hogy a litvánokkal együtt gyorsabban készítsék az utat. Így a litvánok a vilnai vajda [Radziwill Miklós] vezetése alatt augusztus 15-én végre érkeztek Uswiat várához.

A király innen 10 ezer lépésre megállott. Uswiat halmon volt, egy széles tó mellett, melyről mind a várat, mint a belőle eredő folyót elnevezték. A muszkák ostromot várva, kevészel azelőtt felgyújtották a vár alatt fekvő várost, befogadván a várba a városiak harczba nem való egész tömegét is. A vajda, mielőtt a vár ostromához kezdene, hirnököt küld előre, hogy

adják meg magukat, csupán ennyit jelentvén ki, ha azonnal meg nem adják és a király kegyelmére nem bizzák magokat, minden rosszat várhatnak. Azok bár kezdetben nyersen feleltek, de amint látták, hogy körülsáncolják őket és vesszőkosarakat alkalmaznak, nem késtek a feladással, megijedvén leginkább gyalogjaink érkezésétől, kik egy éjszaka alatt kődobások között bámulatos munkával sáncot huzván, folytonos lövéseikkel senkit sem engedtek a szembe levő tornyon foglalatoskodni. A király a meghódolóknak bántatlanságot adván, megengedte, hogy a hadnagyok kivételével Muszkaföldre visszatérjenek, akik akarnak. Másnap a király tábornok útján a régi Uswiatnál, hajóra szállva kevesedmagával, a szemben lévő folyón a vár megtekintésére a tóhoz hajózott.

Miután Uswiatot őrséggel megerősítette, augusztus 20-án tizezer lépést tovább haladott. Eddig vízen szállíthatta ostromszereit, ezután szárazon kezdte szállítani. De semmi sem szorongatta annyira a katonákat négy napon át, mint a takarmány hiánya. Mintegy 60,000 lépés távolságra erdő volt, s oly terméketlen és kiaszott a föld, hogy mindennemű takarmány hiánya miatt a katonák fakéreggel és ágakkal táplálták lovaikat, meg fáradhatatlan kutatás, keresés után, ha valamely tóra találtak, övig vízbe gázolva, szittyót és kákát szaggattak. Végre a négy napon át kifáradt katonák mivel és termékeny földre jutottak s a parasztok kunyhói és viskói mindenfelől barmokat és eleséget szolgáltatottak.

Tábornok útján itt, a katonáknak s állatoknak két napi pihenést engedett s azután való napon, augusztus 25-én harmincz-ezer lépés utat megtévén, Kupuya faluhoz érkeztek. Itt a király gyorsan ebédelvén, azon lovassággal, melyet őrségül maga körül szokott tartani, Velikie Luki fekvésének megszemlélésére ment, mely 10 ezer lépés távolságra volt. Ennek pontos megvizsgálása után, minthogy lőtávolságra ment a várhoz, nap-haladtakor visszatért a táborba. Zamoyski, aki Vitebskbe előre volt küldve, más úton vezette seregét s az ellenség néhány kémjét elfogta, itt csatlakozott a királyhoz. Másnap a király felszerelt seregével a Velikie Luki alatti sikságra leszáll. Egész seregét, melyet egyszerre együtt azelőtt senki sem látott volt, láthatóvá tette és délfelé az ellenség szeme előtt tábornok út.

Igen nagy és gyönyörű volt a sikság, gabonatermő mezőkkel, a gabona már meg volt érve s így mindennemű gabonát bőven nyújtott a seregnek. Másnap muszka követek jöttek, kiket a király, mielőtt a várat körülzárná, tanácsot híván össze,

sátrába bocsátott, bogy kihallgassa. Azok pedig, mindenek várakozása felett, hiszen azt hitték, hogy a békére tartozó utasításokkal jöttek, szemtelenül kezdték követelni, hogy a király azonnal térjen vissza Litvániába; nekik ugyanis nem áll hatalmokban, hogy követségi megbízatásukat közöljék azzal, aki az ő földjüket ellenséges sereggel megszállva, minden ellenséges dolgokat elkövet. A király jól ismervén a muszka csejt, könnyen észrevette, hogy ez a beszéd is az időhalasztást szolgálja, a követeket sátrából kiutasította s csak annyit mondott: azon fog működni Isten segélyével, hogy rövid időn vegyék észre a követek, miszerint nem muszka birtokon vannak. A vár ostromát Zamoyskira bizza s meghagyja, hogy még azon nap támadja meg. Velikie Luki vára kissé emelkedett helyen van s mindenfelől szép, terjedelmes és termékeny síkságra néz le. A város palánkkal és keskeny árokban álló vízzel vagy tócsával volt körülveve s a vár keleti oldala felől feküdt, északfelé igen hosszan elnyulva; a király megérkezése előtt négy nappal az ellenség elégette, a várba bevívén minden házi butort, mindenkora embereket is nagyrészen.

A Lovat folyó nyugat és dél között folyván, a vár falai mellett elhajlik s annak harmadrésze mellett haladva a felgyújtott város közepén keresztül, északra nyulik és 300 ezer lépést haladva Nagy-Nowgorodnál az Ilmen tóba ömlik. Ezen folyón kívül sáncz és állóvíz övezi az egész várat. Mivel az ellenség előtt intő példa gyanánt állott, hogy a mieink megelőző évben Polockot elfoglalták, s a palánokban tűz ellen nincs remény a védelemre, ezt roppant munkával megerősítették. A régi gerendavázat, melyből a fal állott, alólról a tetőig egészen földdel és gyepvel borították be oly vastagon, hogy a töltés felső részére földkosarakat állithattak. Zamoyski a király parancsa szerint a fekete csapatokkal, melyeket a háborúra zsoldal fogadott, s azon többi csapatokkal, melyekkel Wielizt bevette s végre az egész magyar lovassággal átment a Lovat folyón; a gyakorlott várostromlók számára leírja azon helyeket, hol árkot vonjanak és töltéseket emeljenek. A magyar gyalogság napnyugat felől, a lengyel a fekete csapatokkal észak felől a város romjain állott. Éj kezdetén kezdtek sánczot vonni s virradat előtt annyira vitték, hogy napfelköltekor az ellenség a várostromló készüléket már az állóvízen látta. Azon napon és a következő éjszakán úgy elkészültek az ostromhoz tartozó dolgokkal, hogy szeptember 1-én a falrontó ágyukkal a falakat döngetni kezdték. E napon, bár nagy mennyiségű

golyót és port fogyasztottak el, még sem lehetett áttörni a töltést. A követek az ágyuk hangjára, mintegy mély álomból serkenve, béketárgyalás végett a királyhoz menetelre engedélyt nyernek. A követek a király előtt másodszer ismételten kezdik előadni mindazt, amit a követek erre-arra a háboru kezdetétől fogva tettek és mondtak, s követelték először is, hogy felhagyván az ostrommal, elégedjék meg Livonia azon részével, melyet most bir; másodszer, hogy a foglyokért, amennyiben nála többen vannak, megint más foglyokat fogadjon el a két várral. A király félbehagyatta velök a balga, tétovázó beszédeket, s megmondta hogy hasztalan beszélnek a békéről, ha egész Livoniából ki nem vonulnak.

A követek, minthogy erre utasításuk nem volt, arra kérik, hogy titkárát küldje el azonnal, hogy az ő urokat, fejedelmüket kérdezze meg: ezt megengedte kérésükre. Ez alatt a magyarok és lengyelek serényen ostromolják a várat. A király tudja minden perczen, mi történik az ostromnál, s ismételten parancsokat ad a vezetőknek.

Miután a magyarokkal szembenálló bástyatöltésből annyi föld kiesett, hogy a katona addig felvergődhetik, ahonnét a fal felső részét hosszú dárdájával elérheti, mind a gyalogok, mind a lovasok közül gyors ifjakat szemel ki, tapasztalt vitéz vezetőkkel a gyújtásra. Ezek szurokkal, faggyuval s más tüzet fogó anyaggal bekent fenyőágakat fejük fölött tartva, a mellő-kig érő állóvizén átmennek és a nagy töltésen egymással versenyezve a dárdájok hegyére tűzött fáklyákat a fal párkányához közelebb viszik. A muszkák a felmászókra iszonyu köveket dobnak, gerendákat hánynak, forró vizet öntenek fejükre vízcsövekből s mindennemű fegyverrel igyekeznek őket elborítani. A muszkák elszántsága és halálmegvetése akkora volt, hogy midőn a mieink biztos lövései a tűz eloltására összeverődött muszkákat szánandó módon leterítették, a levertek helyét azonnal más ujak foglalták el, bár kétségkívül tudták, hogy ott lesz vége életöknek. A mieink pedig kölcsönösen biztatva, bátorítva egymást, az elfoglalt meredek tetőt védik, a tüzet gerjesztik, az üszköket hánnyák. Végre, midőn látják, hogy a torony eléggé ég, a tűz terjedése miatt visszavonulni kényszerülven, s az ellenség lövései között a vizén át visszajöven, sáncaikba vonulnak. Nyolcz közkatona esett el, kevésse többet megsebesültek. Midőn még a torony égett, az ellenség a falat elvágja hogy a tűz tovább ne terjedjen. A király látván, hogy ha a fal felső része egészen le is ég, ostromlőveggel a töltést nem lehet

ugy leverni, hogy a mieink berohanására ut nyiljon, tanácsot tart azonnal, s elrendeli, hogy a katonák bőrből készített véd-fedél alatt a falhoz menjenek és kapákkal a töltés legalsó részét ássák alá s innen ezután a belső falgerendákhoz és fundamentum-hoz bejutva, a mint a körülmény kívánja, vagy fáklyákkal gyujtsák meg a töltéstől megfosztott falat, vagy, ha a mieink veszélye nélkül lehetséges, porral vettessék fel a bástyákat. Hogy mi módon tegyék ezt, utasítást ad a vezetőknek s Zamoyski-val is közölvén tervét, megparancsolja, hogy mindkét felől egyszerre kezdjenek hozzá. A kitüzött jutalommal biztatott katonák gyorsan teljesítik a rendeletet s a töltés kivájása után bemenve, az ellenségre végpusztulást hozó munkán működnek. Egyfelől a magyarok kivájján a töltést, porral aláaknázzák, másfelől a lengyelek a belső gerendák meggyújtására földturják a földet, s apróra megvizsgálják. A mieink közül némelyek azon a nézetten voltak, hogy az ellenség átellenben aknát ás és működésüknek elejét veszi, de ettől az aggodalomtól meg-menti őket egy muszka, ki a romokon át sebesen a mieinkhez fut s jelenti, hogy az ellenség észrevette ugyan a földásást, de az aknázásról semmit sem gyanítván, csak a tetők öntözésére határozta el magát, ha a gerendák meggyulnának.

Zamoyski, jóllehet hirnök által azelőtt is gyakran fel-adásra intette az ellenséget, a király parancsából, ki a várat és őrségét megtartani kívánta, a szökevényt diszesen felöltöz-tetve a muszka nyelvben jártasokkal együtt a falhoz küldi s az ellenségnek izeni, hogy a megintésökre és megtartásokra alkalmas utolsó időpont itt van; ha balgaságokban inkább akarják a király erejét, mint kegyelmét tapasztalni, haragtól dühös katonáinktól a legnagyobb rosszat várhatják.

Az ellenség, vagy helyzetében bizva, vagy a végzettől hajtva kegyetlen veszekedéssel felel, hogy előbb fogják őket keresztre vonva látni, mintsem az áruló tanácsának engednének. Zamoyski, látva ezek megátalkodottságát, elmegy mind a ma-gyar, mind a lengyel ostromlókhoz s utasítja, hogy a gyujtás-sal és a porral egyszerre tegyenek kísérletet.

A magyaroktól alátett por a szemben levő bástyát annyira megfosztotta minden földtöltésétől, hogy az az égésnek könnyen martalékul válhatott. Ezt látván a magyarok, a láng élesztésére készített fáklyákat hoznak s a muszkák kemény oltalmazása daczára is a bástyára hányják. Ezen égés a felső emeletbe kapván, a másik erődig terjedett, a Caurus szél is segítvén.

A lengyelek is hasonló buzgalommal elhánván a töltést,

a fal legalsó részeihez jutottak. Bekövetkezvén a sötétség: az éjszaka nagyrésze a katonák morájával telik el, fenyegetvén az ellenséget, hogy betörnek s felkonczolják. Másnap reggeli 3 óra körül, midőn azt hitték, hogy a lengyelektől támasztott tűz már el van oltva, keményebben fuván az északi szél, egyszerre megújul s határtalanul növekszik.

Ekkor az ellenség, vélve, hogy a dühöngő lángot lehetetlen megállítani; végre a végveszély félelmétől kényszerítve napfeljöttkor megígéri, hogy a várost feladja.

Erre semmi egyebet nem feleltek, hanem, hogy azonnal tegyék le fegyverüket és elolván a tüzet, a vezetők jöjjenek ki s bizzák magukat a király kegyelmére.

Ezeket, minthogy előbb nem bátorkodtak jönni, kiküldött alkalmas emberek a vár romjain át bántatlanul kihozták. Ezt látván katonáink, szitkozódtak: «Hát azért bocsátják el másodszor is az ellenséget, hogy harmadszor is fegyvert fogjon a király ellen, s több katonának veszedelmére lehessen? A király szelidséget és kegyelmét gunynak tartja az ellenség. Menjenek tehát, akiknek annyi fáradság és küzdelem után sebjeik és szövetségeseik elvesztése annyi keserőséget okozott és az ellenség vérével áldozzanak elveszett bajtársaik szellemének.» Így a vezér parancsának meghallgatása nélkül, a romokon berohanak s nagy öldöklés után a várat kirabolják.

Ezen katonai támadásban mégis figyelem volt a korra és nemre, mert a gyermekeket és nőket megkimélve csak a felnőttek ellen dühöngtek s ezek közül is többen megmaradtak a mieink könyörületéből. A zsákmány legnagyobb részét tűz emésztette meg, mert az egész vár hihetetlen gyorsasággal leégett s a fellobbantott por mind a mieink, mind az ellenség közül soknak veszedelmére volt.

Ez volt a velikielukai vár sorsa. September 5. (Nonis septembribus) az ostrom megkezdése után ötödik napon bevétellett.

A király fájlalta, amint megtudta az ellenség leölését, s azonnal odaküldött, hogy a katonák tartózkodjanak az öldökléstől. Már megtörtént, jelentették. Nem kevesen voltak, még pedig komoly, tekintélyes férfiak, kik helyeslélvén a katonák tettét, úgy nyilatkoztak, hogy az ellenség méltán gyilkoltattott le, mivel a királynak a legyőzöttek iránti tulságos kedvezése egyfelől, másfelől pedig az ellenség megtartásában való szives készsége a barbárokat oly merészségre ragadta, hogy nincs oly jelentéktelen várac, mely ne lenne bátor a győzhetet-

len király seregének ostromát bevárni. A barbárok vakmerőségét növeli az az egyszer lelkökbe vésődött hit, hogy a király szelidségében kész menedéket fognak találni. Azok, a kik Polocknál, Wieliznél, Uswiatnál elbocsátattak, kivéve a velikielukiakat, mivel a király jóságát tapasztalták, megátalkodottabban ellentállottak. Káros a kegyelem, mely azután új küzdelemre ad alkalmat. El kell rémiteni őket a tulságos bátorságtól a leöléstől való félelem által, hogy mondhassák egykor: a legyőzött ne éljen vissza a győző könyörületével. Azt sem kell remélni, hogy az iszonyú vad népet mások emberies eljárása vitézi versenyre hívja fel. Ezen két év alatt a mi markotányosaink és podgyászos szolgálkink közül akiket elfogtak, egy sem volt akit elkínözva meg ne öltek volna, a meghódoltakat adott biztosítások ellenére egy hegyre gyűjtötték s megölték, minden nem, kor és fajkülönbség nélkül iszonyu kegyetlenséget követtek el. Hogy példát lásson a barbárnép, hasonló büntetéssel kell sújtani.

Ilyenekkel mentik a katonák eljárását. A király az ellenség leölése és a vár felgyújtása után a tanács elé terjesztette, hogy helyre állítsák-e megint a várat? Neki ugyan tekintettel kell lenni a régi névre és helyre, de annyira össze van rontva minden, hogy helyreállítása nehezebb, mint egy ujnak építése, mert az égés minden épületet teljesen semmivé tett. A fal kerete az erődök sűrű romja miatt megszakadozva állott, s a régi falakhoz adott töltés megtépve, gyengítve ingadozott, miután a tűz megemésztette a belső gerendákat, melyek a töltést tartották. A király tehát a muszka éghajlat természetét figyelembe vévén, hogy a zord időjárás miatt bajba ne jusson serege, gyorsan munkához fogott, az egész vár területét négy részre osztja, s a két rész helyreállítását magának veszi a magyarokkal, a harmadikat a lengyeleknek, a negyedik részt pedig a litvánoknak adja ki, hogy a különböző nemzetiségek közötti kölcsönös verseny a megkezdett művet annál gyorsabban befejezésre juttassa. Néhány nap már eltelt a munkában, midőn a takarmánygyűjtők a vidékről visszafutva a táborba, jelentik, hogy az utakat az ellenség elállta s a vidéken elszéledt gabonagyűjtőket mindennap fogdossa. Velikielukitól 60 ezer lépés távolságra volt Toropiec vára, mesterséggel, fekvése által és katonasággal igen megerősítve, s innen ütöttek ki takarmánygyűjtőinkre. Ezt megértvén a király, 500 lovast, 100 gyalogot, kik puskával lovakon szoktak menni, Borbély György vezetése alatt az ellenség elűzésére küldi. György részint egy átszökött

tatártól, részint az elfogott mezei emberektől megtudta, hogy az ellenségnek sokkal nagyobb csapatjai vannak, mint ő vélte, mivel Toropiecen tul 30 ezer lépéssel 6000 van letelepedve. Így György, bár égett a harcivágytól, mégis tartott attól, hogy helytelenül tesz, ha csekély számú katonájával a 4000 főből álló ellenséget megtámadja, tehát mellőzve e pillanatban a szép tervet, az ellenséggel való találkozást, biztosabbra határozza el magát. Gyorsan visszaküldi Filipowski Jeromos kapitányt, megüzeni a királynak mindazt, amit megtudott s kéri, hogy katonákat küldvén segítségére, engedje meg, hogy az ellenséggel harcolhasson.

A király Zborowskit, a braclavi vajdát 1400 magyar és lengyel lovassal küldi. Ezekhez adatott még 120 magyar gyalogot, gyorsaság végett lóháton. A vajda feladata volt, hogy napnyugta után a táborból kiinduljon s egész éjszakán úgy haladjon folytonosan, hogy virradat előtt egyesüljön Borbély Györggyel, ki a mi táborunk és Toropiec között csaknem féluton volt. Egyesítvén seregeiket, másnap, amennyire a helyszüke megengedte, csatarendben gyorsan folytatják útjukat.

Az utakon kémszemlék voltak egymástól nem nagy távolságban, kik a mi előcsapatunkkal csatározva, miután könnyű csatát próbáltak, visszafutnak s jelentik a Toropiecben levőknek, hogy közeleg az ellenség serege ugyan, de nem lehet tudni: mekkora, az erdő elvevén a látást. Azok rendes seregnek gondolván s ostromtól is tartván, minden butorzatot a várba visznek a városból, s hátra hagyván annyi őrséget, a mennyit a vár védelmezésére elégnek tartottak, 4000 lovas a városon kívül úgy állitanak fel, hogy ha a mieinkkel mérkőznének, megfélemlhessenek s az ütközetet elfogadni ne habozzanak; ha pedig egyenlőtlen lenne a harc, engedjenek, vonuljanak vissza, futásban keresve szabadulásukat. Már az ellenséggel szemben lovagolt a mieink közül 30 lovas, s a puskások is elértek a patakhhoz, mely a mieink és az ellenség között folyt, midőn közelgő seregünk zömét meglátták a muszkák, de utolsó részét még nem, futásnak erednek. A mieink lármázva, kiabálva üzik, s gyors lovaikon beérik a szaladókat, vágják és fogdossák őket. A mocsaras vizü helyek akadályozták az üldözőket, sokkal inkább, mint a futókat, minthogy az ellenség előtt ismeretes volt a hely, ahol kisebb a víz, s a mellékösvényeken a helyi veszélyeket kikerülve gyorsan az erdőbe rohantak; a mieink pedig, mert nem ismerték a vizet, vagy lovastul belemerültek, vagy posványos, ingadozó talajon, mély sárban küzködtek.

Az éj vetett véget az üldözésnek, csak egy közkatonára hiányzott a mieink közül, az ellenségből 50 vágatott le, 100 elfogatott, kik között voltak nevezetes tekintélyes emberek is, aranyos bársony köntösbe öltözve.

De mindenekelőtt magokra vonták a figyelmet Dementinus, Cerementinus és Naschiochinus Gergely, ki a legközelebbi nyáron nagy kísérettel Vilnába küldetett. Ez a mieinkre tekintve így szólott: «Lássátok, győzők, a sors játékát, kinek a minap tisztelet jeléül fényesen elébe mentetek, azt most hátra-kötött kezekkel foglyul viszitek.» Ugyanazon idő alatt, midőn a király Velikie Lukit ostromolta, Drohojowski Miklós, polocki vajda sikertelenül ostromolta Newel várát. Mert az ellenség annyira megvetette őt, hogy gyakran kiütött a várból a mieinkre az övéinek kára nélkül, a litvánoknak nagy veszteségére. A király tehát Bornemisza Jánost, kinek Velikie Luki ostrománál nagy hasznát vette, hétszáz magyar gyaloggal Newelbe küldi a vajda segélyére. Mihelyt odaérkezett, hibáztatván az ostrom módját, ép a vár sáncza mellett ostromkészüléket emel, és alkalmas helyen elrendezvén a magával hozott négy faltörő eszközt, a falakat döngetni kezdte. Az ellenség bizva, hogy mint a litvánok, úgy a magyarok támadásai ellen is sikerrel fog dolgozni, kinyitván a kaput, megtámadja a mieinket. Ezt látván Bornemisza, fegyverre kiált s ütközetre buzdítja katonáit. Maga kardot ránt s mindenekelőtt rohan az ellenségre, sokat levág, a többit sűrű lövések között a várba üzi. A muszkák nem kíséreltek meg több kirohanást, csak nagyobb ágyukat, melyeket oly ügyesen irányoztak, hogy a mi ágyúinknak most a torkát, száját, majd oldalát, majd pedig kerekeit rontották, törték meg. Tüzet kellett hát alkalmazni a falak ellen, a muszka várak egyetlen veszedelmét, de a helyi viszonyok miatt ezt veszély nélkül tenni nem lehetett. A felhágókat a meredekség, a leszállókat a sánc egyformán akadályozta a támadásban. Ezt látva Bornemisza, a háromszögű torony ellen, melyet meg akart gyújtani, folyosót készített a föld alatt, hogy a vár sáncza vizén átmenet legyen a katonáknak, melybe ha bevonulnak, az ellenség nem láthatja meg, minthogy a keskeny és mély sáncz őket elfedi és a közelségnél fogva biztosabban és gyorsabban juthatnak fáklyákkal a falakhoz. E művet elvégezvén, veszély nélkül a falhoz érnek, s a tornyot meggyújtják. Az ellenség megijedve ezen a véletlen dolgon, feladásról kezdett beszélni, hogyha fegyverestől s mindenestől fogva eltávozhatik. Bornemisza válaszolt: eleget enged az ellenségnek, ha életököt

mehagyja; azt ha meg akarják tartani, letévén fegyveröket s ott hagyván mindenöket, a várból kimehetnek. A várat késedelem nélkül feladják, s bántatlanul elbocsáttatnak a parancsnokokon kívül, kik magokat megadni nem akarták.

Két szomszéd vár volt még hátra: Zawolocze és Ozieryszcze, melyeket a király bevenni szándékozott, még a kedvezőtlen időjárás ellenére is, hogy az elfoglalt tartományban ellenség ne maradjon.

Zamoyskit tehát Zavolocze megvételésére küldvén, táborát Newelhez indítja, hogy az ő közeli megérkezésével az ellenségbe annál nagyobb félelmet öntsön egyfelől, másfelől pedig azért, hogy ha történetesen hosszabb ideig tartana Zavolocze ostroma, mely, a mint mondták, fekvésénél fogva vízzel és örséggel meg volt erősítve, az ostromlóknak kellő időben segílyt nyújthasson, végre azért, hogy Lengyelországba vissza akarván térni gyűléstartás végett, a haddal elfoglalt helyek őrzésére örséget rendeljen. A velikieluki vagy a többi várak örségeit akarják-e követni? Mert ezek, mivel a király kegyelmére bizták magokat, bántatlanul elbocsáttattak, amazok megátalkodottságokért halállal lakoltak. Az ellenség megmaradásáról gondoskodik. A parancsnok átvadván a várat, kéri a királytól, engedje meg, hogy követeikhez levelet küldjön, a levélben a gyalázatos feladást mentegelve ezt írta: inkább akart annyi vitéz férfiót fejedelmének kedvezőbb időkre megtartani, mint azoknak lemészároltatásával a győzhetetlen és szerencsés király haragját tapasztalni. E közben a belső Muszkaországból visszatért hírnök oly hosszú levelet hozott az oroszok fejedelmétől, hogy azon lap könnyen megfelelt egy dárda hosszúságának. Azon levélben kérkedett régi eredetével, s elődeinek népei feletti örökös hatalmával (mesésen hánytorgatta azokat). Igéri, hogy Kokenhausent Livoniában hét várral együtt vissza fogja adni, ha a király Velikie Lukit, Wielizt és Newelt visszaereszti. Abba is beleegyeznek, hogy Livonia címét mindketten egyformán használják. Jelzi azt is, hogy utolsó levelében bővebb utasítást adott követeinek hírnöke által. Ezek midőn a király távollétében kihallgattak, hosszas meghányás-vetés után is semmit sem végezhettek. Zamoyski ezalatt keményen ostromolta Zavoloczet.

Mínthogy ezt mindenfelől széles és mély tavak vették körül, összerótt gerendákból az átkeléshez uszóhidat csináltat, mely rudakkal a vizen hajtható és az erődökhöz irányítható volt. A vízből hegyes karók vagy czövekek álltak ki a tulsó

parttól 20 láb távolságra, melyek miatt a hidat nem lehetett a földhöz hozni.

Ezért midőn a magyarok sánchuzásra, fal alatti erőd-készítésre s a torony felgyújtására átmenni kezdettek, a hidról a czövekek és föld közötti vízbe kellett ugraniok. Ez a gyors átkelést akadályozta, s a mieink közül többet megsebeztek a várból s az átszállók testeit a hideg víz megdermesztette, mert már havazott s úgy látszott, hogy a víz befagy.

A katonák mégsem hagytak fel az átkelés reményével, későbbek voltak minden veszély kiállására, mintsem a zord időben hosszasan tűrni a tartós ostromot. Az ellenség midőn látta, hogy a mieink akadályozva vannak az átkelésben, ne hogy a már átszállottaknak segílyt kellő időben nyujthassanak, a várból kijöve megtámadják őket.

Mindkét részről nagy hévvel összecsapva harcolnak. Az ellenséget meggyőzik és üldözik a mieink, egész a kapuig nyomják és vagdalják. A szaladóknak egyszerre segílyt küldenek a várból s a harc megújul. Ekkor a mieink, minthogy a nagyobb számu ellenség nyomta s a falakról is mindenfelé golyókat, köveket lőttek és hánytak le s a mieink sem mehettek segítségükre, kezdenek visszavonulni s az oroszok keményebben nyomván, visszaüzik a vízhez. Itt midőn egyik a más előtt siet a hidra jutni, részint puskával a falról megsebeztetnek, részint összegyuródva vízbe esnek és elmerülnek. A magyar lovasság és gyalogság közül a legderekabbak megsebesültek s a sebek orvoslására nem volt alkalmas az idő a napról-napra növekvő hideg miatt.

Igy sokak lelkében csüggedést támasztott nem az ellenség ereje s nem is a hely fekvése, hanem az évi időszak. Ezt látván Zamoyski, a körülményekhez alkalmazott beszéddel éleszti a katonák bátorságát, elmondja, hogy azon veszteség, melyet a hely egyenetlensége okozott, egyfelől magában véve csekély, másfelől pedig latba kell vetni s összemérni a sok szerencsés ütközettel s két éven át nyert folytonos diadallal; csüggettségökkel ne csökkentsék az emberek róluk való jó véleményét, holott mindenütt és minden nép között teljes a meggyőződés az ő vitézségök felől; sem a mérhetetlen hosszú utak, sem az ellenség ereje, sem végre a helyek és idők zordsága nem állhatnak nekik ellent. A király dicsősége és saját hirnevök követeli, hogy egy ostrom se maradjon bevégzetlenül, mely azt bizonyítaná, hogy István király serege nem győzhetetlen. Felkiáltnak mindnyájan, szilárdan ki kell tartanunk és vagy

mindnyájunknak meg kell halnunk, vagy megölt bajtársaink elvesztését és sebesülteink fájdalmát az ellenség elvesztésével enyhíteni.

A király miután megtudta a Zavoloczenél történetet, Károli Istvánt 800 gyaloggal odaküldi s az ostromlók számát növeli.

Maga midőn már a hó beborította táborát s a hideg és éhség az igásbarmokat is kezdte veszélyeztetni: miután a várakat megerősítette s az egész vidéket lovas és gyalog erős őrséggel megrakta, Litvániába visszatérni akarván, Polockba utazását hivatalosan kihirdeti.

Ezen uton vezette az oroszok fejedelme is seregét a fennebbi időkben azon város (Polock) megvételeére. A király elindulásának híre elterjedvén, a követek hevesen kezdték kérni, hogy hallgassa ki őket s engedje meg, hogy a békéről megint szólhassanak. Remélik, hogy ha szólhatnak, az igen nagyfontosságú leend a béke nyélbeütésére. A király kihallgatván őket s megértvén a követek ígéreteit, az egész ügy elintézését Lengyelországba utasította, a követeknek elrendelte, hogy kövessék s október 7-én a meghatározott uton Newelből megindul.

Polockig az út – 120,000 lépés – erdős volt, de részint gyakori tavak, részint terméketlen föld miatt alkalmatlan. Miután tehát ki volt adva a parancs, hogy mindenki annyi eleséget és takarmányt szerezzen, amennyi Polockig elég legyen, utnak indulnak. Nem kevesen azonban fáradtság, hideg és éhség miatt elgyengült lovaikat elhagyták. Litvániához már elérkezett a király, midőn meghallotta, hogy a mieink elfoglalták Zavoloczet. Mert az oroszok, midőn látták, hogy a mieink új erőt nyertek az ostromra s minden erejüket összeszedve bátor elszántsággal türik az ostrom minden kellemetlenségét s azt sem remélték (amint azután mondották), hogy a dicsvágyó nemzet be nem végezve az ostromot el fog távozni: a várost feladták, s a bosszus katonák ellen nagynehezen megvédelmeztetve, bántatlanul elbocsáttattak. A király a magával hordozni szokott katonáit is téli szállásra bocsátja s meghagyja, hogy minden alkalomra figyeljenek, s tudják meg, hogy ő mihelyt a muszka a határszéleken valamit tervezni kezd, Oroszországba fog menni.

Igy előre gondoskodván és elintézvén mindent, november 3-án nagy utazás után Vilna városába érkezett, hová három nap mulva Amhát hírnök a töröktől, követek a tatároktól jöttek. A török a tanácsba vezetettve, először szerencsét kívánt

császára nevében a győzelemhez; másodszor pedig intette, hogy az eddig köztük volt barátságot ezután is tartsák meg hiven és szilárdan mindketten. És ha a perzsa háboru ideje alatt az ő határain a bécsi király (így nevezi ugyanis a török a római császárt) valami ellenséges mozdulatot tesz, azt a király barátságuk és testvériségük címén akadályozza meg.

A tatár követek meghajtván térdeiket, alázatosan beszéltek. Beszédjük tartalma az volt, hogy uralkodójuk üdvözli a királyt a jól és szerencsésen viselt háboru alkalmából: másodszor, hogy vele állandó békét kíván kötni; végre, hogy a muszkák ellen annyi segélyt ígér, amennyit a király kíván.

A király a körülmények szerint mindkét fejedelemnek választ adván, követeiket elbocsátotta.